

## A nemzetiszocialista Németország szociálpolitikája 1933–1939

*Tóth Tibor*

középiskolai tanár, igazgató, Facultas Humán Gimnázium, Budapest

Az ipari forradalom kibontakozása nem pusztán a gépesítettséget, urbanizációt, az infrastruktúra fejlődését, a városiasodást hozta magával, hanem óriási szegénységet, társadalmi egyenlőtlenségeket is kitermelt. Ezt a folyamatot jól ábrázolják az 1830-as, 40-es évek Angliájában játszódó regények, de a munkásmozgalom korai képviselőinek írásai is. A liberális szabad versenyos kapitalizmus korában hiányoztak azok a fékek és korlátok, törvényes szabályozások, amelyek – ha meggátolni nem is, de – lassítani, bizonyos mértékben kezelni tudták volna a szegénység kitermelődését, a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását, elmélyülését. A 19. század végétől kezdve a szociálpolitika egyre inkább a belpolitikai viták, konfliktusok részévé vált. A 20. századi Európában a szociálpolitika a pártküzdelmek, belpolitikai, társadalompolitikai viták egyik legfontosabb színterévé vált.<sup>1</sup> Az állam szerepvállalása ebben a kérdésben is jelentősen megnőtt, sőt „a szociálpolitikai gondolkör volt gazdasági téren az első aktív megnyilatkozása az államnak. Az a gondolkör, amit szociálpolitikainak nevezünk, nemcsak a liberalizmus ellenzéseképpen jelentkezett, hanem egyúttal a szocializmus gondolkörének ellenzésére is.”<sup>2</sup> Az állam a politikai stabilitás fenntartása szempontjából felismerte a társadalmi különbségek csökkentésének szükségességét, amit morális, etikai elvekkkel is igyekezett alátámasztani. Ezen tevékenységéhez így tudott az egyházak eleve meglévő karitatív funkciója mellé magánkezdeményezéseket, civil szerveződéseket is megnyerni. A két világháború közötti felfogásban a szociálpolitika, mint munkáspolitikai, a gyakorlatban három területre terjedt ki: törvényes munkásvédelem, munkás-önsegélyezés, munkásjóléti tevékenység, amit „munkás jóléti közigazgatásnak” is neveztek.<sup>3</sup> A két világháború közötti Európában a szociális kérdések fontosságát az a tény is mutatja, hogy a

---

<sup>1</sup> A szociálpolitika feladatainak korabeli értelmezéséről lásd: Heller Farkas: *A szociálpolitika alapja és lényege*. In: *A mai magyar szociálpolitika*. Szerk. Martonffy Károly. Bp., 1939. 65–73., Hirschler Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Bp., 1928., Kovrig Béla: *Szociálpolitika*. Bp., 1936.

<sup>2</sup> Heller Farkas: *A szociálpolitika alapja és lényege* i. m. 67.

<sup>3</sup> Uo. 68–70.

polgári demokratikus rendszerek sorozatos bukásának hátterében a társadalmi konfliktusok, egyenlőtlenségek meghatározó szerepet játszottak. Jól mutatta ezt a weimari Németország sorsa.

Olaszországban a faszizmus hatalomra jutása a pártalapításhoz képest (1921) nagyon gyorsan megtörtént. Németországban a náci párt megalakulása (1920) és Hitler kancellári kinevezése között jóval nagyobb időszaknak kellett eltelnie. Különbség azonban az, hogy a nemzetiszocialista rendszer sokkal gyorsabban és teljesebben épült ki, mint az olaszországi faszizmus. 1934 augusztusában – Hindenburg halála után – Hitler hivatalos megnevezése már a „Vezér és Kancellár”, mely a protokolláris jellegén túl jól szemlélteti, mintegy összegzi azt a folyamatot, mely 1933 januárja és 1934 augusztusa között végbement. Megtörtént a politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok gyökeres átformálása, egységesítése, azaz „gleichschaltolása”, kiépült a totális diktatúra rendszere. Ez alapvetően kihatott a társadalompolitikai, szociálpolitikai területre is.<sup>4</sup>

A 20. század első felében általánosan elfogadott nézet volt, hogy az emberek gondolkodását, világlátását két alapvető eszmerendszer uralja. Az egyik a nemzeti érzés, a másik a szociális gondolat. Ez halmozottan igaz Németországra, ahol az első világháború utáni vereség, a versailles-i rendszer okozta korlátozások, a nemzeti érzésben elszenvedett sérülések, valamint a folyamatosan jelenlévő társadalmi, szociális válságok nagyfokú mozgásteret, politikai felemelkedési lehetőséget teremtettek olyan mozgalmak, eszmék számára, amelyek ezeket a célokat, eszméket együtt tűzték zászlajukra. A nemzetiszocialista mozgalom már nevében is sokat elárult programjáról. A két világháború közötti magyar szociálpolitika egyik legkiválóbb elméleti kidolgozója és intézményesülésének szervezője, Kovrig Béla szerint: „A német nemzeti mozgalom a maga integráló, a maga mindent átfogni akaró beállítottságával nem elégedett meg a tömegeknek a nacionalizálásával: az ideológiát, az eszmét, a szocializmus alap gondolatát is nacionalizálni igyekezett.”<sup>5</sup>

1933 januárjában Németország helyzete kaotikus volt. Állandósult a kormányzati válság, a kormányok mögött évek óta nem állt parlamenti többség, az utcán polgárháborús állapotok uralkodtak, a pártok paramilitáris egységeinek összetűzései folytonos bizonytalanságot, félelmet keltek az átlag németekben.

<sup>4</sup> Erről a folyamatról lásd: Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Bp., 2004. 185–244., Albrecht Tyrell: *Auf dem Weg zur Diktatur*. In: Karl Dietrich Bracher–Manfred Funke–Hans-Adolf Jacobs (Hrsg.): *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Bonn, 1992. 15–31., Wolfgang Michalka (Hrsg.): *Die nationalsozialistische Machtergreifung*. Paderborn-München, 1984., Heinz Höhne: *Die Machtergreifung. Deutschlands Weg in die Diktatur*. Reinbek, 1983.

<sup>5</sup> Kovrig Béla: *A nemzeti szocializmus szociálpolitikája*. In: A mai magyar szociálpolitika i. m. 124.

Az elhúzódó világgazdasági válság rendkívül mély szociális, társadalmi válságot is jelentett, s az 1931-ben kirobbanó hitelválság tovább mélyítette az évek óta meglévő problémákat. A munkanélküliség ekkor érte el a csúcspontját, kb. egymillió munkanélküli semmilyen ellátásban nem részesült.<sup>6</sup> A munkavállalók teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaadóknak, mivel a munkaerőpiacon jelentős kínálati többlet mutatkozott. A hatékony munkás-érdekképviseletet az is gátolta, hogy a különböző szakszervezeti szerveződések más-más politikai pártokhoz, csoportokhoz kötődtek. A válság miatt az állam adó- és járulékbévelei jelentősen csökkentek, így a szociálpolitikára, munkanélküli segélyezésre fordítható összegek nagysága is összezsugorodott. Összességében elmondhatjuk, hogy a nagy válság a legsúlyosabban Németországot érintette. Ezzel a körülménnyel a náci társadalompolitikai gyakorlatnak is szembe kellett néznie. Ugyanakkor kiindulási alapul szolgálhatott, hogy 1933 előtt a legnagyobb munkásmozgalmi hagyománnyal, szervezettséggel Németország rendelkezett. Nem véletlen, hogy Hitler hatalomra jutása előtt a szovjet ideológia a remélt világforradalom kibontakozását Németországban gondolta megvalósulni. Ezért volt számára nagy csalódás, hogy a balratolódás helyett a világgazdasági válság alatt mindenütt a radikális jobboldali irányzatok és politikai berendezkedések térhódítása ment végbe. Figyelembe kellett venni azt is, hogy a náci ideológia és mozgalom komoly munkásmozgalmi előzményekkel, hagyományokkal rendelkezett. Nemcsak a párt neve fejezte ki ezt szemléletesen, hanem a külsőségek, a jelmondatok, a pártindulók szövege is. 1930 szeptemberében a párt tagjainak 28%-a volt munkás, 25,6%-a alkalmazott. A munkások aránya a válság alatt a pártban tovább növekedett és 1933 januárjában elérte a 33,5%-ot.<sup>7</sup> A társadalompolitikai, szociálpolitikai területen végbement „gleichschaltolás” folyamatában nem csak a régi, nagy tömegbázissal rendelkező munkáspártokat kellett adminisztratív módon felszámolni, vezetőiket börtönökbe és táborkokba hurcolni, hanem olyan intézkedéseket is meg kellett hozni, mellyel ezt a jelentős szervezett munkástömeget meg lehetett nyerni.

Ezt a törekvést fejezte ki az az intézkedés, mely május 1-ét első számú állami ünnepnappá tette a „Nemzeti Munka Napja” elnevezéssel. 1933 májusáig a régi szakszervezeti vezetőkben még volt remény arra, hogy együtt lehet működni Hitler kormányával, és a már meglévő Nemzetiszocialista Üzemi Sejtekkel, amelyek – az inkább a szociáldemokrata párthoz közelálló szakszervezetekkel szemben – a náci párt üzemen belüli szervei voltak. 1933. május 1-én még együtt ünnepeltek a különböző politikai irányultságú szakszervezetek, munkás-

<sup>6</sup> Andreas Kranig: *Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus*. In: Deutschland 1933–1945 i. m. 136.

<sup>7</sup> *Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge*. Herausgegeben von Martin Broszat, Norbert Frei. München-Zürich, 1989. 195.

szerveződések.<sup>8</sup> Hitler a tempelhofi repülőtéren óriási tömeg előtt beszélt. A beszéd tartalma mérsékelt hangnemű, az összefogást hangsúlyozza, mely a munka – mint legfőbb érték és erény – révén valósul meg. „Bárhol dolgozzék is valaki, ne felejtse el sohasem, hogy néptársa, aki éppen úgy teljesíti kötelességét, mint ő maga, szintén nélkülözhetetlen, s hogy a nemzetet nem a kormány, egy bizonyos osztály vagy az értelmiség munkája tartja fenn, hanem hogy a nemzet létét csakis mindenki közös és harmonikus munkájának köszönheti.”<sup>9</sup> A „néptárs” kifejezés általános és igen gyakori használata, valamint a munka szerepének közösségteremtő erőként való feltüntetése azt a politikai célt szolgálta, hogy megnyerje a korábban a szociáldemokrata és a kommunista pártra szavazó munkás milliókat. A diktatúrák gondolkodására, tömegpropagandájára jellemző az állandó ellenségkeresés, mely mind külföldön, mind itthon állandóan szervekedik és agitál a rendszer ellen. Hitler erre számos alkalommal utal beszédében. Egyértelműen üzen a közeljövő feladatairól: „Nem esünk abba a hibába, hogy a marxizmust csak külsőleg akarnánk kiküszöbölni. Elhatároztuk, hogy kiirtjuk feltételeit. Meg akarjuk kímélni az utánunk következő nemzedéket a szellemi eltévelyedéseitől.”<sup>10</sup> Másnap a náci erőszakszervek megszállták és kifosztották a szakszervezetek székházait, irodáit. Az alkalmazottak, funkcionáriusok számára vagy az együttműködés vállalása, vagy az állásvesztés, internálás – hivatalos kifejezéssel „védőőrizet” – maradt meg választási lehetőségként. „A német munka védelmére alakult akcióbizottság” felhívást tett közzé, mely egyszerre tartalmazott antimarxista és antiszemita elemeket. A szakszervezetekről pedig azt a negatív véleményt hangoztatta, hogy „a keservesen megszolgált és az éhes szájaktól elvont munkás-garasokból épültek fel.”<sup>11</sup>

A munkásrétegek érzelmi alapon való megnyerését célozta Hitler felhívása 1933. május 4-én „A munka áldozatait támogató alapítvány” létrehozásáról. Ennek előzménye az, hogy április 30-án egy bányaszerencsétlenségben hét bányász vesztette életét. Az alapítvány célja, hogy „ebből a jövőben a munka közben halálos balesetet szenvedett német munkások hozzátartozóit támogatjuk... Legyen ez az alapítvány a német nép tiszteletének látható szimbóluma s az osztályok és a rendek elszakíthatatlan közösségének emlékműve.”<sup>12</sup>

A nemzetiszocialista rendszer, mint totális állam alapvető törekvése volt, hogy megvalósuljon az egyén teljes kontrollja, irányítása és ellenőrzése egy központi szervezet, az állam által. A náci párt ideológiai előzményeiből és programjából is következett, hogy a munkának, a munkásnak új értelmezése, faji

<sup>8</sup> Németh István: *Németország története* i. m. 204.

<sup>9</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945*. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Bp., 2007. 181.

<sup>10</sup> Uo. 183.

<sup>11</sup> Uo. 187.

<sup>12</sup> Uo. 188.

alapon is megfogalmazott központi szerepe lett. „A német álláspont szerint a munka rendjét a liberalizmus korában a piaci mechanizmus állapította meg... A munka tulajdonképpen magának a személyiségnek a kibontakozása a nemzetközösség érdekében. A munkának ez a magas rangja az, amelyből kikövetkeztették a nemzeti munka rendjét.”<sup>13</sup> Munkavállalóként, foglalkozási áganként, generációként egy-egy centralizált intézményt hoztak létre, mely nem pusztán semmilyen más szerveződés, civil, vagy egyházi kezdeményezés működését nem tette lehetővé, hanem biztosította az egyén feletti ellenőrzést nem csak egész élete során, hanem mindennapjaiban, a hétköznapokon és a családi szinten is.

A szakszervezetek teljes felszámolása után május 10-én Robert Ley vezetésével létrejött a Német Munkafront (DAF), mely egyedüli ilyen intézményként teljes egészében átvette a korábbi szakszervezetek, munkásszervezetek funkcióit. Célja azonban nem a munkás-érdekképviselő volt, hanem a hatalom akarátának érvényesítése a munkavállalók felé. Az alapító kongresszuson maga Hitler is beszélt. Keményen – számos történelmi példát említve – bírálta a marxizmust, a szociáldemokráciát és a régi szakszervezeteket. „Olyan államkormányzatra van szükségünk, amely valóban tekintélyt képvisel, éspedig olyan tekintélyt, amely nem kötődik egy társadalmi réteghez sem... És egyenlő jog az én szememben az egyenlő kötelességek örömmel való vállalását jelenti. Ne hangoztassák mindig csak a jogot, hanem szóljanak a kötelességről is.”<sup>14</sup> A szervezeti tagság kötelező volt, a bérből 1,5% tagdíjat vontak le. A tagság létszáma 1936-ra kb. 20 millióra növekedett. Az 1934-ben kiadott „A nemzeti munka rendjéről” elnevezésű törvény szerint a munkaügyi bíróságokon a Német Munkafront is képviseltette magát. Ez azonban politikai jelenlét volt és nem valóságos érdekképviselő. Az 1934. október 24-én meghozott rendelet a Német Munkafrontról egyértelműen megfogalmazta, hogy ezen a területen más szervezetet létrehozni tilos.<sup>15</sup> 1935. március 21-én a Német Munkafront és a birodalmi gazdasági kamara tanácsa megállapodást írt alá, melyben rögzítették az egymás közötti jogviszonyt. A Munkafront jogköre tovább bővült. 1935. augusztus 31-én felállították a „Birodalmi Munkakamarát”. Ebből az alkalomból Robert Ley, mint birodalmi szervezési vezető a munkaügy területén végbement változások összegzéséeként a következőket mondta: „Csupán Németországban dicsekedhetünk azzal, hogy az osztályharcot valóban kiiktattuk, s magunk mögött tudjuk, legalábbis széles és nagy tömegben elvettük táptalaját. Számunkra az üzem jelenti a teljességet. Felfogásunk szerint az üzem összetart és összetartozik. Féltékenyen ügyelnünk kell arra, hogy az üzem egységét semmi se befolyásolja... A vállalkozó és a munkás egyaránt katona, pusztán eltérő posztokon állnak. Mindannyian a munka katonái,

<sup>13</sup> Kovrig Béla: *A nemzeti szocializmus szociálpolitikája* i. m. 128–129.

<sup>14</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* i. m. 191–192.

<sup>15</sup> Uo. 312.

közös becsületük, akaratuk és sorsuk van. S ez pedig az osztályharc meghaladása.”<sup>16</sup>

A munkások üzemben belüli helyzetével, jogállásával átfogóan az 1934. január 20-án kiadott törvény „A nemzeti munka rendjéről” foglalkozott. Az 1. § értelmében „A üzem tulajdonosa, az üzem Führekeként, az alkalmazottak és a munkások pedig személyzetként közösen tevékenykednek az üzemi célok megvalósításáért, a nép és az állam közös javára.”<sup>17</sup> Az alkalmazottakkal kapcsolatban minden kérdésben az üzem Führeke dönt. A legalább 20 főt foglalkoztató üzemekben un. üzemi bizalmi tanácsot kellett felállítani, melynek vezetője maga az üzemi Führeke, tagjait a tulajdonos jelöli ki az üzemi pártszervezet vezetőjének jóváhagyásával. Formalitását jól mutatja a törvény 16. §-a „Az üzem Führekeként az általános munkafeltételekkel s kiváltképpen az üzemrenddel kapcsolatos döntéseivel szemben az üzemi bizalmi tanácsnak többsége azonnali írásos felszólítással fordulhat a munkaügyi kormány megbízotthoz, ha úgy érzik, hogy a döntések nem egyeztethetőek össze az üzem gazdasági és szociális viszonyaival. A felszólítás önmagában nem gátolja meg az üzem Führeke által hozott döntés végrehajtását.”<sup>18</sup> A nagyobb gazdasági területek élére a törvény munkaügyi kormány megbízottak kinevezését rendeli el.<sup>19</sup> Jogköre rendkívül széles, felel a munka békéjének a fenntartásáért, felügyeli a bizalmi tanács létrehozását és működését, rendezi a vitás kérdéseket, kinevezi és visszahívja a bizalmi tanács tagjait, az üzem Führeket megkerülve is hozhat döntéseket, dönt az elbocsátásokról, melyről az üzem tulajdonosa őt előre értesíteni köteles, ellenőrzi az üzemi rend végrehajtását, csak ő kezdeményezhet büntetőeljárást. Aki a munkaügyi kormány megbízottal szembeszegül pénzbüntetéssel, súlyosabb esetben börtönbüntetéssel is sújtható.<sup>20</sup> A „társadalmi kötelezettségek” megsértése esetén a szociális becsületbíráskodás ítélkezik. Ilyen vétségek lehetnek: ha a Führeke hatalmával visszaél, a munkavállalókat becsületében megsérti, ha a munkavállaló veszélyezteti a termelőmunka rendjét, békéjét, bomlasztja a közösség egységét, ha a bizalmi tanács tagjai az üzemi titkot megsértik.<sup>21</sup> A becsületbíráskodás az igazságügyi miniszter által kinevezett bírósági tisztviselőből, az üzemi Führekből és a bizalmi tanács egy tagjából állt.

A totális rendszer lényegét az állam szerepének, mindenhatóságának érvényesülése jelentette a társadalomban, így a szociálpolitikában is. A szociálpolitika kizárólagos intézményi szereplője az állam lett. A munkaerő szervezésével,

<sup>16</sup> Uo. 345–346.

<sup>17</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* i. m. 293.

<sup>18</sup> Uo. 295.

<sup>19</sup> 1933. május 19-én törvény rendelte el a felállítását. Egy tarifarendszer alapján ő sorolta be a munkavállalókat bérkategóriákba.

<sup>20</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* i. m. 296–297.

<sup>21</sup> Uo.

munkaközvetítéssel, a munkanélküli biztosítással foglalkozó intézmények önállóságát felszámolták. Megvalósult a munkaerő ágazonkénti elosztása, irányítása, mely a kezdeti gazdasági szempontok mellett egyre inkább katonai célokat szolgált. 1935 februárjában bevezették a munkakönyvet, néhány iparágban rögzítették a teljesítménybéreket.<sup>22</sup> A Führer-elv kicsiben a német társadalom minden egyes részletében jelen volt. „A vállalkozó romantikusan az üzem Főhrere, a munkavállalók egy-egy üzemből a munkáscsapatot, a Gefolgschaft-ot jelentik, akik követik a küzdelmekben, a harcban a vállalkozót”.<sup>23</sup> A munkaidő folyamatosan emelkedett, míg 1933-ban 42,9 óra volt hetente, 1938-ban már 46,5 óra.<sup>24</sup> Az órabérek reálértéke csökkent, de a munkásság valóságos reáljövedelemcsökkenést nem élt át, mivel a munkaórák száma nőtt. Többet kellett dolgozni az életszínvonal megtartásához. Az 1938-as munkatörvénykönyv az átlagos munkaidőt 10 órában határozta meg, de korlátlan mértékben lehetővé tette a túlóráztatást.

A náciizmus hatalomra kerülése és berendezkedése után a munkanélküliség kezelése és általában a munkához kapcsolódó propaganda és jogi szabályozás is nagy szerepet kapott. Ennek oka nem pusztán a német társadalom hagyományosan pozitív viszonyulása a munkához, mint családfenntartó, értéktermelő tevékenységhez, hanem a munkáspolitikai, munkapolitikai fontosságát a hatalomgyakorlás időszakában a náci ideológia már említett munkásmozgalmi előzményei is meghatározták. Fontos emlékeztetni arra, hogy a német társadalom 1933 előtt több szakaszban átélte a munkanélküliség, egzisztenciavesztés, társadalmi lesüllyedés veszélyét. A munkáspolitikai, mint a szociálpolitika meghatározó eleme a náci rendszer tömegbázisának egyik legfontosabb részévé vált.

A rászorulókat érdekelte un. téli segélyakciókat hirdettek, propagandamunkát folytattak a saját fogyasztás, étkezés időszakos mennyiségi és minőségi korlátozása, a spórolás érdekében, hogy az így megtakarított összegeket a nélkülözőknek juttassák el.<sup>25</sup> A valóságos meggyőződésből eredő, önkéntes adakozás azonban kötelezővé és ellenőrzötté, az állam által irányítottá vált, ami a háború alatt egyértelműen a hadsereg ellátásnak célját szolgált. Magát a programot Hitler hirdette meg 1933. szeptember 13-án elmondott beszédében, melyben „Nemzeti szolidaritásra” szólított fel. „Népünkön belül szétszúrtuk a nemzetközi marxista szolidaritást, hogy a német munkások millióinak egy másik, s jobb összetartást nyújtsunk... Ha helyesen értelmezzük a nemzeti szolidaritás eszméjét, akkor az csak az áldozat eszméje lehet... Így születik meg ugyanis az a meggyőződés, hogy a népközösség nem pusztán üres fogalom, hanem tényleges élő

---

<sup>22</sup> Uo. 58.

<sup>23</sup> Kovrig Béla: *A nemzeti szocializmus szociálpolitikája* i. m. 130.

<sup>24</sup> Németh István: *Németország története* i. m. 206.

<sup>25</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra* i. m. 64.

forma.”<sup>26</sup> 1936. december 1-én törvénybe is iktatták a téli segély programját. „A német nép téli segélyszolgálatát a birodalmi propaganda- és népfelvilágosítási miniszter vezeti és felügyeli. A Führer és birodalmi kancellár az ő javaslatára nevezi ki és menti fel a német nép téli segélyszolgálatának megbízottját.”<sup>27</sup> A segélygyűjtés helyszínei lettek az üzemek, az utcák, de házról házra is jártak az aktivisták, akik száma elérte az egymilliót. Az adakozók a felajánlásokért jelvényt kaptak, az 1934/1935. év fordulóján 31 millió darabot gyártottak belőle, az 1938/1939. évben pedig már 170 milliót.<sup>28</sup>



Egy hamburgi télisegély program jelvénye. „1935. december 7. – A nemzeti szolidaritás napja.”<sup>29</sup>

Az ún. téli segély programot propagáló plakát,<sup>30</sup> amely szemléletesen mutatja be a náci ideológia családmódeljét. Nagycsaládi keretek, szőke, világos szemű alakok, egészséges, eltökélt, munkásalakot idéző apa, Hitler-Jugend egyenruhát viselő idősebb fiútestvér. Egészséges, gyermekeivel törődő anya.

<sup>26</sup> Uo. 201.

<sup>27</sup> Uo. 357.

<sup>28</sup> <http://www.bpb.de/izpb/137211/volksgemeinschaft?p=all> (2018. március 25.)

<sup>29</sup> [https://www.google.hu/search?q=winterhilfswerk+abzeichen-katalog&rlz=1C1AOHY\\_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiT6JvimY3aAhWF3KQKHee5DcMQ\\_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=qQhj9Nk0Vw9FxmM:](https://www.google.hu/search?q=winterhilfswerk+abzeichen-katalog&rlz=1C1AOHY_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiT6JvimY3aAhWF3KQKHee5DcMQ_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=qQhj9Nk0Vw9FxmM:) (2015. március 25.)

<sup>30</sup> [https://www.google.hu/search?q=winterhilfswerk+des+deutschen+volkes+1933/34&rlz=1C1AOHY\\_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjc-Nrcl43aAhUNMewKHRFPCyQQ\\_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=t9DBRaPqzdwZoM:](https://www.google.hu/search?q=winterhilfswerk+des+deutschen+volkes+1933/34&rlz=1C1AOHY_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjc-Nrcl43aAhUNMewKHRFPCyQQ_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=t9DBRaPqzdwZoM:) (2018. március 25.)



1933. június 1-én törvényt hoztak a munkanélküliség csökkentésének érdekében, ami Reinhardt-programként vált ismertté.<sup>31</sup> Célja az volt, hogy az építkezések állami támogatásával csökkentsék a munkanélküliséget. Első elemeként egymilliárd birodalmi márkával támogatták a magán- és középületek építését, valamint az olyan üzemen belüli fejlesztéseket, amelyek a munkavállalók számát növelik. A munkanélküliség csökkentését kívánta a törvény elérni azért, hogy támogassa a nők háztartási alkalmazottként való foglalkoztatását. Szeptemberben a program második részeként a mezőgazdasági beruházásokat és a lakóházak építését támogatták. A belső fogyasztás növelésének érdekében bizonyos termékek adótartalmát csökkentették, vagy megszüntették. 1933. július 11-én Reinhardt pénzügyi államtitkár rádióbeszédben jelentette be az új gyártmányú személygépkocsik és motorkerékpárok adójának a megszüntetését.<sup>32</sup> Mindezen gazdaságtámogató intézkedések, közmunkaprogramok, adócsökkentések, az állami apparátus felduzzasztásának hatására a munkanélküliség aránya csökkent, ami a náci propaganda egyik sarkalatos pontja lett. Hozzá kell tenni, hogy az általános hadkötelezettség 1935. márciusi bevezetése már önmagában is csökkentette a munkanélküliséget, sőt hosszabb távon, a hadigazdaságra való felkészülés jegyében fokozatosan munkaerőhiány is kialakult.

<b>A munkanélküliség alakulása Németországban<sup>33</sup></b>	
Év	Létszám (millió fő)
1928	1,4
1929	1,9
1930	3,1
1931	4,5
1932	5,6
1933	4,8
1934	2,7
1935	2,1
1936	1,5

1935. június 26-án törvényt hoztak „A birodalmi munkaszolgálatról.”<sup>34</sup> „A birodalmi munkaszolgálat célja, hogy a német ifjúságot a nemzetiszocializmus szellemében népközösséggé formálja, és a munkáról alkotott valódi véleményre,

<sup>31</sup> *Das Dritte Reich im Überblick* i. m. 215.

<sup>32</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra* i. m. 200.

<sup>33</sup> *Das Dritte Reich im Überblick* i. m. 216.

<sup>34</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra* i. m. 310.

mindenekelőtt a kétkezi munka tiszteletére nevelje... A birodalmi munkaszolgálat a köz számára hasznos munkák elvégzésére szól.<sup>35</sup> A szolgálati kötelezettség a 18 és 25 év közötti fiatalokra terjedt ki. Az 1936. szeptember 26-i rendelet a munkaszolgálat idejét fél évre emelte, ami kiterjedt minden munkaképes hadköteles személyre. A rendelet szerint: „a leányok számára jelenleg még önkéntes belépésen nyugvó munkaszolgálat tervszerűen kötelező munkaszolgálatná fejlesztendő.”<sup>36</sup> 1937-re a hivatalos propaganda Németországban a munkanélküliség kérdését megoldottnak tekintette. Valójában még a teljes foglalkoztatás nem valósult meg, adatok szerint még 912 ezer főnyi munkanélküli volt.<sup>37</sup> A hivatalos politika ezen a tényen túllépve 1937. szeptember 6–13. között Nürnbergben megrendezett 9. birodalmi pártnapot a „Munka Birodalmi Pártnapjaként” ünnepelte, mint a munkanélküliség elleni harc sikerét.<sup>38</sup>

A náci ideológiában központi szerepet játszott a család, ill. a családban betöltött, a hatalom által elvárt szerepek és funkciók. A családot, az anyaságot, a gyermekeket nem önmagukban tekintették értéknek, hanem mindezt alárendelték a faji szemléletnek és programjuknak. A második világháború alatt, ill. annak közeledtével a nyílt katonai célokat, a felkészülést szolgálta a családpolitika. „A német erő szent bölcsője a család, amely minden élet forrása... Nincs szükségünk helóáknak és gyengékre, hanem egészséges és erős, német jellegű német férfiakra és nőkre, mert csak így biztosítható Németország nagysága és jövője.” – mondta Hans Frank akkori miniszter, később a megszállt Lengyelország fő-kormányzója.<sup>39</sup> A gyermekvállalási kedv növelése érdekében az adópolitikában a családokat támogatták az egyedülállókkal szemben. Bevezették a gyermekgondozási járulékot, a családi pótlékot, és a házastársak esetén az adófizetés megosztásának lehetőségét. A házasságkötések számának növelését külön adókedvezményekkel is ösztönözték. A hadicélokat szolgáló gyerekszám növelése érdekében a háború elején a családi- és gyermekkedvezmények jelentősen növekedtek.<sup>40</sup>

A Német Munkafront keretében meghirdetett legsajátosabb, de a legnépszerűbb program a szabadidő szervezett eltöltésére irányult. Hitler 1933. november 14-én bízta meg Robert Ley-t a Nationalsozialistische Gemeinschaft Kraft durch Freude program megszervezésével, ami rövidítve a Kraft durch Freude (KfD) („Erőt az örömből”) mozgalomként vált ismertté. Hivatalosan a mozgalom 1934. október 24-én indult el. Anyagi háttérét a Német Munkafront biztosította. A mozgalom szervezeti felépítése követte a náci párt hierarchiáját, azaz a 32 kerü-

<sup>35</sup> Uo.

<sup>36</sup> Uo. 351.

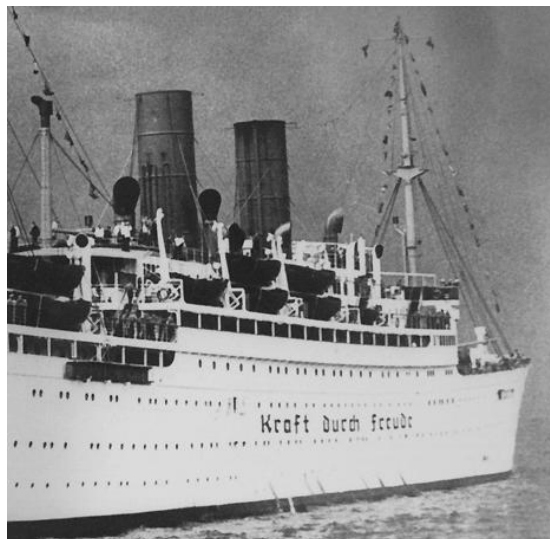
<sup>37</sup> *Das Dritte Reich im Überblick* i. m. 216.

<sup>38</sup> Ernst Nolte: *Der Nationalsozialismus*. München, 1963. 120.

<sup>39</sup> Uo. 66.

<sup>40</sup> Uo. 31.

let (Gau) fokozatosan kisebb egységekre oszlott, egészen az „üzemőrségig” (Betriebswarte). A szervezet óriási apparátust mozgósított, a 75.000 adminisztrációs feladatot ellátó személy közül 2.500 dolgozott főállásban, a többi vagy részmunkaidős volt, vagy társadalmi munkában, azaz jövedelem nélkül segédkezett.<sup>41</sup> A szervezet öt hivatalra oszlott: 1. utazás, kirándulás, szabadság, 2. sport, 3. a munka szépsége, 4. kulturális kirándulások, 5. kiállítások. Rendszeresen szerveztek kultúresteket, kirándulásokat, sportrendezvényeket. A belföldi kirándulások mellett külföldi célországok is voltak. Köztük – érthető politikai okok miatt – Olaszország volt a legkedveltebb. Ezek méretét jól szemlélteti, hogy 1935-ban 5,7 millióan vettek részt kisebb németországi kirándulásokon, 120.000 fő hajóúton kirándulhatott a 10 KdF-gőzös egyikén, 140.000 személy utazott Olaszországba, de kedvelt volt Norvégia, Görögország, valamint a spanyol és portugál szigetek is.<sup>42</sup>



A „Kraft durch Freude” program egyik kirándulóhajója.<sup>43</sup>

<sup>41</sup> Dr. Czakó István: *A németbirodalmi „Kraft durch Freude” mozgalom*. In: Városi Szemle 23. évf. 1937. 895.

<sup>42</sup> <http://www.bpb.de/izpb/137211/volksgemeinschaft?p=all> (2018. március 25.)

<sup>43</sup> [https://www.google.hu/search?q=kraft+durch+freude&rlz=1C1AOHY\\_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi3m6T4m43aAhWiaFAKHXYxBuYQ\\_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=3oSzzN1ytrkHgM](https://www.google.hu/search?q=kraft+durch+freude&rlz=1C1AOHY_huHU712HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi3m6T4m43aAhWiaFAKHXYxBuYQ_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=3oSzzN1ytrkHgM): (2018. március 25.)

Az „utazási takarékjegyek” bevezetésével lehetővé tették, hogy a szegényebb állampolgárok kisebb részletekben gyűjtsék össze az utazás költségeit. Részben a szabadidős tevékenységek központi irányításához kötődött Robert Ley 1938-ban meghirdetett programja, melynek értelmében tíz éven belül minden dolgozónak saját Volkswagen gépkocsija lenne. Ennek érdekében bevezették az előtörlesztési lehetőséget. 336 ezer ember hetente törlesztett elő a remélt gépjárműre.<sup>44</sup> A programból végül nem lett semmi, az előtakarékoskodással összegyűjtött összegeket az állam használta fel saját céljaira.

A náci ideológiában a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt a parasztságnak és a mezőgazdasági munkának. A „vér és rög” (Blut und Boden) szemlélet nem pusztán a vidék és a parasztság támogatásának általános programjával járt, hanem faji alapon átértelmezte, újrafogalmazta a föld és a parasztság lényegét, funkcióját. A statisztikai adatok alapján a náci propaganda hatékony volt a parasztság körében. Míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya a weimari korszakban 7% alatt volt, addig 1930 őszen a náci párt taglétszámának 14,1%-át tették ki. Amikor 1930 szeptembere és 1933 januárja között a taglétszám 130.000-ról gyors ütemben 850.000-re emelkedett, a növekedés 13,4%-át adta a parasztság.<sup>45</sup>

Az ideológia kidolgozója Walther Darré volt, aki a jövő történelmének biológiai letéteményesét egy új „nemesi parasztságban” vélte felfedezni. Szerinte az államnak különleges gondoskodásban kell részesítenie a parasztságot, a német nép „vérforrását”, amely a hazai földben való gyökerezettségével (vér és rög) és közösségalkotó erejével szemben áll a nagyvárosi proletariátus gyökértelenségével.<sup>46</sup> A náci ideológia gyakran idézett gondolata, hogy a liberalizmus egyénközpontú volt, a marxizmussal együtt lemondott a parasztságról és a vidékről. Ezzel szemben ők a népet, mint a közösséget, a kollektívizmust szolgálják, ha kell az egyénnel szemben is. Ez a közösségi életérzés és felelősség a legteljesebben a parasztság körében él. Hitler számos alkalommal kifejtette, hogy a német nép demográfiai fejlődésének jövője is a parasztságban rejlik, ezért is kell minden erővel támogatni.

A náci párt hatalomra kerülése utáni egységesítés folyamat kiterjedt az agráriumra, a parasztság szociális helyzetére is. Az agrárpolitika, parasztvédelem fontosságát 1933 előtt nemcsak a jelszavak szintjén képviselték, hanem a párton belül. 1930-ban megalakult az Agrárpolitikai Apparátus, amely a Birodalmi

<sup>44</sup> <http://www.bpb.de/izpb/137211/volksgemeinschaft?p=all> (2018. március 25.)

<sup>45</sup> *Das Dritte Reich im Überblick* i. m. 195.

<sup>46</sup> Walther Darré (1895–1953). 1933 és 1942 között a nemzetiszocialista agrárpolitika tényleges irányítója. 1930-ban jelent meg a *Neuadel aus Blut und Boden* című műve, mely a náci párt agrárpolitikájának, agrár-szociális intézkedéseinek elméleti alapozását jelentette. 1942 után kegyvesztetté vált. – Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* i. m. 67.

Parasztszövetség kereteit kihasználva kívánt egyre nagyobb teret nyerni. A hatalomra kerülést követően az agrárium miniszteri irányítója Hugenberg, a Német Nemzeti Néppárt politikusa volt. Őt június végén váltotta fel Darré, mint birodalmi ellátási és mezőgazdasági miniszter, és ezáltal az agrárterületen, a parasztság körében is elindult a már említett egységesítés, „gleichschaltolás” folyamata. 1933 július 14-én törvényt hoztak „A német parasztság újjáalakításáról”, mely lehetővé tette parasztgazdaságok megalakítását, melyhez igénybe vehették a tartományi szerveket.<sup>47</sup>

1933. szeptember 13-án a Birodalmi Élelmezési Rend (Reichsnährstand) felállításával egy szervezeti keretbe fogták össze az agrárszféra területén a termelést, a kereskedelmet, a mezőgazdasági dolgozók képviselőit. Élén, Darré személyében, a „német birodalmi parasztszervező” állt. Hivatalának – egy óriási, túlbürokratizált országos hatáskörű szervezetnek – központja egy alsó-szászországi városban, Goslarban működött, melyet 1936 és 1945 között a „Birodalmi Parasztság Városának” (Reichsbauernstadt) neveztek el. A szervezet kifelé közjogi öngazgatási testületként és szakmai egységként jelent meg, valójában az állami gazdaságirányítás szerveként inkább az ellátás biztosításának és a termelés növelésének eszköze volt.<sup>48</sup> A városban 1934–38 között monumentális „Birodalmi Parasztság Napja” (Reichsbauerntage) ünnepségeket is tartottak.



A Birodalmi Élelmezési Rend (Reichsnährstand) jelképe.<sup>49</sup>  
Birodalmi Parasztság Napja rendezvény egyik plakátja.<sup>50</sup>

<sup>47</sup> Uo. 208.

<sup>48</sup> Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* i. m. 68.

<sup>49</sup> [https://www.google.hu/search?q=reichsn%C3%A4hrstand&rlz=1C1AOHY\\_huHU712HU712&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjTm5iA9v\\_aAhWBsKQKHdIQDUMQ\\_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=Cc3SEKK3o8zbpM](https://www.google.hu/search?q=reichsn%C3%A4hrstand&rlz=1C1AOHY_huHU712HU712&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjTm5iA9v_aAhWBsKQKHdIQDUMQ_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=Cc3SEKK3o8zbpM); (2018. március 5.)

Az 1933. szeptember 29-én kiadott „Birodalmi örökbirtok-törvény” a tulajdonviszonyok területére próbált beavatkozni. „A birodalmi kormány a régi német erkölcs biztosításával meg akarja tartani a parasztságot, mint a német nép vérforrását. A parasztgazdaságokat az öröklés során meg kell védeni az eladósodástól és a szétforgácsolástól, hogy a család örökségeként tartósan szabad parasztok kezében maradjanak.”<sup>51</sup> A törvény értelmében a minimum 7,5, maximum 125 hektárnyi mezőgazdasági területek és erdőségek, ha a tulajdonos képes megművelésre, örökbirtokká minősülnek. Tulajdonosának megnevezése „paraszt”, aki csak német állampolgár lehet, és megfelel a faji előfeltételeknek, azaz ősei között anyai és apai ágon nem voltak zsidó felmenők, ill. „színes bőrűek”, amit 1800. január 1-ig kellett visszamenőleg igazolni. A „paraszt” tekintélyt nyújtó megnevezéssé vált a törvény értelmében, amit el is lehetett veszíteni, ha felhagy a gazdálkodással, vagy ha valamilyen morális, vagy más ok miatt alkalmatlanná válik annak viselésére. Az örökbirtok adóssággal, jelzáloggal nem terhelhető, és el sem idegeníthető, osztatlanul öröklődik.”<sup>52</sup> Az örökös a legidősebb fiú, vagy férfirokon lehetett, aki gondoskodott testvéreiről azok nagykorúvá válásáig. A törvény célja a parasztság tulajdonosi, anyagi, szociális helyzetének stabilizálása, meggátolni a birtokaprózódást, eladósodást, a földdel és annak árával való spekulációt. Az ideológia a másod-, harmad szülött testvéreknek az élettérelmélet részeként Keleten ígért földszerzési lehetőséget. A második világháború folyamán ennek határozott mozgósító és propaganda célja is volt. Gyökeres változásra a birtokszerkezetben, a nagybirtok struktúrájában azonban nem került sor, ahogy radikális agrárreformra sem.

---

<sup>50</sup><https://betzingen.wordpress.com/2012/11/03/betzinger-bauern-beim-reichsbauerntag-1934-in-goslar/> (2018. március 5.)

<sup>51</sup> Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban i. m. 211.

<sup>52</sup> Uo.



A német paraszt idealizált ábrázolása egy Birodalmi Élelmezési Rend-i plakáton.<sup>53</sup>

\*

Egy politikai berendezkedés megítélésakor nem lehet intézkedéseinek csak bizonyos elemeit számbavenni. A hatalomról valóságos és hiteles képet alkotni csak politikájának teljes elemzése nyújthat. A nemzetiszocialista szociálpolitikában láthatóak önmagában bizonyos pozitív törekvések – mint pl. a munkanélküliség felszámolása, családtámogatás stb. –, de ezek tényszerű megítélését csak akkor végezhetjük el, ha mindezeket a rendszer és ideológiájának egészébe helyezzük. A rendszer ideológiájának központi eleme a faji töltés, politikai célja pedig a világalom megteremtése háború által. Hitler már 1936 őszén egyértelművé tette az un. négyéves terv meghirdetésekor, hogy Németországot 1940-re alkalmassá kell tenni egy sikeres háború megvívására. Így a nemzetiszocialista szociálpolitika minden lépése a faji program megvalósítását, és egy olyan háborúra való felkészülést szolgálta, mely végül az emberiség valaha lezajlott lepusztítóbb világégéséhez vezetett.

<sup>53</sup>[https://www.google.hu/search?q=reichsn%C3%A4hrstand&rlz=1C1AOHY\\_huHU712\\_HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjo4-6uhYDbAhXDy6QKHZSpDVUQ\\_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=YJbvSps\\_HLQJVM](https://www.google.hu/search?q=reichsn%C3%A4hrstand&rlz=1C1AOHY_huHU712_HU712&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjo4-6uhYDbAhXDy6QKHZSpDVUQ_AUICigB&biw=1366&bih=675#imgrc=YJbvSps_HLQJVM): (2018. március 5.)